

Պատկերը 10 րոպեի, կէս տարվանը 6 րոպե.
Առանձին համարները 7 կոպեկով.
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Մեր հասցեն. Тифлис. Редакция «Мшакъ».
կամ Tiflis. Rédaction «Mschak».
Տ է Լ Է Փ օ Ն № 253.

ՄՇԱԿ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերէն).
Խմբագրութիւնը ընդունում է ամեն լեզուով.
Խմբագրութիւնների համար լեզուում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպեկ.
Տ է Լ Է Փ օ Ն № 253.

Հ Ի Մ Ն Ա Պ Ի Ր Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ա Ր Ծ Ր ՈՒ Ն Ի

Բ Ա Յ Վ Ա Մ Է Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ր Գ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ն

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1897 ԹԻԱԿԱՆԻ

25-րդ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

25-րդ ՏԱՐԻ

ԻՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԿԻՐ

Կը հրատարակի թիֆլիսում, նոյն դիրքով, նոյն պրօգրամայով և նոյն սուղուքով եւ ամբար: Մեր ստանում ենք սեփական հեռագրերն եր:

«ՄՇԱԿԻ» տարեկան զինը թէ Ռուսաստանում և թէ արտասահմանում 10 րոպեի է, տան և մէկ և տան ամսականը՝ 9 ր., ինչ և ութ ամսականը՝ 8 ր., վեց ամսականը՝ 6 ր., հինգ ամսականը՝ 5 ր., չորս ամսականը՝ 4 ր., երեք ամսականը՝ 3 ր., մի ամսականը՝ 1 րոպեի:

«ՄՇԱԿԻ» գրվել կարելի է ԽՐԲԱՊԱՍԱՆԸ (Քաղաքային և Բարձրագույն փողոցների անկիւն), կայսրական ուրիշ քաղաքներէ «ՄՇԱԿԻ» գրվելու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է զիմու հետեւալ հասցէով. ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Յայտարարութիւններ ընդունում են թէ հայերէն, թէ ռուսերէն և թէ օտար լեզուներով. բառին վճարում է 2 կոպեկ:

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հեռագրերն.—Ներքին ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. «Հայկական թատրոն», թէ հայկական բաղադրանքով, Մատենադարանի, Նամակ կազմակերպիչ, Նամակ բաժանիչ, Նամակ նշանակիչ, Նամակ նոր-նորի, Նամակ ներքին լուրեր.—ԱՐՄԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Վերջին անգիւթի խմբակներ, Գոյաթի Հուրիւր, Նամակ Գերմանիայից, Արտաքին լուրեր.—ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ.—ՀԵՆԱԳԻՄՆԵՐ.—ԲՈՐՍՍ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՍԿԱՆ. Նամակ Ամերիկայից.

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

(Ռուսաց գործակալութեան)
Կ. Պ. Օլիս, 1 զեկտեմբերի: Աստրիական զեպան բարձր կալիցէ սուլթանի մօտ սնկն:

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա Յ Ի Յ

Պ օ ս տ օ ն, նոյեմբերի 17-ին

Ամերիկայ հասնող վախճանական հայերու թիւը 500-ի կը հասնի: Յայտնի է թէ այս արտաբերողները Մարտիկէն հոս զրկված են չորհրդի մի անգլիացի և մի ամերիկացի տիկնոջ անդուլ ջանքերուն և մեծ անձնակրթութեան «կանանց քրիստոնեայ ժուժկալութեան միութիւնը», որոյ պաշտօնագրերէն էին այդ երկու մարդասէր տիկնոջները, իր անհամար աներկեան ճիւղերու չորհրդի պատասպանից և խնամից այդ թշուառ երիտասարդներէն շատերը: Յիշատակութեան արժանի են Պօստօնի և Նիւ-Եորքի հանրածանօթ հայտնի ամերիկացիք, որք ամեն ճիշդի գործ զրին. զարկականներու Ամերիկա մասնակու զէմ զրված արդեւները վերցնելու:

Թերես զարմանալի թուի «Մշակի» ընթերցողաց, բայց արուր իրականութիւն մ'է, թէ կար ժամանակի որ սուրէ և հորէ հաղիւ աղատած այս տարաբարդները ես զրկվելու վտանգին մէջն էին: Օրէնքի ամեն խստութիւն ի գործ զրկվեցաւ, մի քանի կտորներ աղղու բողբոջներով կը ստիպէին լրատվարութեանը չընդունել այդ նորիկները, որ կուզան ամերիկացի գործարարի ձեռքէն իր հացը խլելու: Զարմանալի չէ, որ «Նիւ-Եորք Էկզրա» վտանամարա թերթը այդ բոլոր զրգարողներուն մէջ առաջնակարգ զիւրք մը կը գրուէր: Այնքան մեծ էր յուզումը, որ մի օր Նիւ-Ճէրզիլ մէջ ամբողջ յարձակեցաւ նորիկ հայերու վրա, որոնք ոտովկանաց հակադրութեամբ միայն աղատեցան ամերիկեան այդ նորիկով տար ընդունելութեան: Յաջորդ

զրուութեան ընդունվեց, որ տեւեց մէկ և կէս ժամ: Մասնացողք անելով փոքր-Ասիայում իրագործվող բարենորոգումները վրա, որոնք յետոյ կը տարածվեն ամբողջ կայսրութեան մէջ, սուլթանը յիշեց այն պրօպագանդան, որ անում են Բօլզարիա դադիած հայերը, և երկու-ը յայտնեց ներման հրովարտակ հրատարակել, որովհետեւ իր հայտանկները մեծամասնութիւնը ջանկանում է, որ հայկական ինտրիգները սկզբնապատճառ եղող անձինք պատշաճաւոր պատիժը կրեն: Այդ բանին աւստրօ-ռուսագրական դեպքանք պատասխանեց, որ ներման չորհրդին ամենալաւ միջոց կը լինէր խախտելու շարժումը, վերականգնելու վերստանութիւնը և զրկելու զաղվածներին հարկերէն վերադառնալ: Սուլթանը ուշադրութեան ար

օրը Նիւ-Եորքի կաշառակեր թերթը զիւրային բերքներով կողջունէր իր հայրենակիցներու այդ զիւրացողութիւնը:

Այն օրը մտայած էր ամեն հայու զէմք. սն նախատիքը մը կարծես կը պատէր ամեն ճակատ, կատարի մոլորութիւն կը վառէր սրտերնիս: Հայերու անձնական թշնամիներ, թուրքէն կաշառված շարակալները մէկիկ մէկիկ հրապարակ եւսած անազնիս աղմուկ մը բարձրացուցին հայոց զէմ ամերիկեան քաղաքակրթութեան անարժան, ապերախտ, կծծի, ազաճ, նենդաւոր և այլն վտաւոր մակղիւրներով ուղջունելով արեւելցի բրիտանիէյց ամենէն զժողովները:

Ռուսըրի հայերը զայրացած, բողբոջ մը հեռագրեցին Ռուսիայից, պահանջելով որ ցրոց արվի, թէ մինչև հիմա որ հայ հասարակաց օգնութեան կարօտ եղած է, նոյն իսկ ամենէն ձախող տարիներուն միջոցին: Հայ վաճառականները մը վերաբարձ քաղցին, մի քանի օրուան մէջ հարկ եղած երաշխաւորութիւնը արվեցաւ 100 աօլարի մը մուրհակ իւրաքանչիւր փախտականի համար և ամենը զուրա ելան:

Հիմա քաղաքները յանձնախմբեր կազմած են այդ պարսնները խնամելու և գործ ճարելու: Գործերու արդի վատ զրուութեան համար միայն երկարադրական աշխատանք կարելի է գտնել: այնպէս կը խորհուր նաև, թէ միայն հեռու գիւղեր գնալով է, որ այդ երիտասարդները անգլիկներէն կրնան ստիպել և ապագային իրենց զիւրք մը ստեղծելու աշխատիլ: Քաղաքները մէջ իրարու քով խոնոզ հայեր անգլիկներէն զատ աճան բան կը ստիպէին: Կա կը լինէր ուրեմն նորիկները ներսերը զրկել, բայց, զբարդաբար, այդ խեղճ պատանիները չեն կարող ծանր աշխատանքի տոկոս: Տեսած ենք մի քանի նամակներ հեռու գիւղերէ գրված, անտանելի վիճակ

ուս բարձր կալիցէի պատճառարանութիւնները, խոստանալով միմիայն իր յորհուրդ գումարել, և հաղորդել բարձրին խորհրդակցութեան հետեւաբը:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՌԱՏՐՈՆ», ԹԵ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆ»

Ուրախութեամբ ի մի ենք ամփոխում այն կարծիքները, որ յայտնեց թիֆլիսի թէ ուսաց և թէ հայոց մամուլը նոյեմբերի 28-ի հայոց ներկայացման մասին, երբ խաղում էին «Մօզա է քա» անունով պատկիւրը:

Շատ ուրախ ենք, որ համարեա ամբողջ մասնակի կարծիքը նոյն միտքն է պարունակում, ինչ որ մենք յայտնեցինք «Մշակի» № 139-ի մէջ, «Ինչո՞՞ հայոց թատրոն» վերնագրով յօդուածում, ինչպէս թիֆլիսի օր. այդ նոյն օրը լինելի ներկայացման առիթով:

Յարձակվելով թէ «Մօզա է քա» վերնագրով պատկիւրի, թէ նոյնանուն ֆելիէտօնի վրա, որ լայս էր տեսել թիֆլիսի հայոց փողոցային թերթից մէկի մէջ «Новое Обозрѣние» լրագիրը վերջացնում է իր յօդուածը հետեւեալ խօսքերով. «Չէ կարելի չը վերաբերվել կատարեալ նախապիւրով թէ զէպի պատկիւրի ծածկանուն հեղինակը, և թէ զերասաններին, որոնք զիմում են աններկի միջոցները փողովել թատրոն գրասեւու համար: Նոյն լրագիր ֆելիէտօնիստը մի ուրիշ, մեծ յօդուած նուիրելով այդ խայտառակ վատտին, շատ իրաւացի կերպով նկատում է, որ հայ զերասանները զարձուած են հայոց թատրոնը «ամենաատար անասկի բաղադրանք»:

«Тифлисский Листокъ» լրագիրը այդ պատկիւրի բովանդակութիւնը համարում է «կրիտի-

կըսեն, օրական 10—15 ժամ աշխատութիւն, ցուրտին, անձրին սույն, անպիտան կերակուր, ցուրտ, բարակ անկողին: Աւելցուցէք սուր վրա մաւաւր և բարոյական տանջանքը, անյեղալ թանկագին կորուստներուն լիշտակը և կուսնեաց սարաբաղը զաղվածներին կեանքին մէջ անուր պատկերը: Այս էր մի թէ երազած ապագան...

Քաղաքներու մէջ նոր խնդիր մը կայ հայերու համար, թէ և շատերու ուշադրութեան վրայած: Ռուսըրի հայերը տարիներէ ի վեր առաջնորդ մը կուզեն, զրկուած վարդապետները կարծես այդ պէտքը տեսել զղալի զարձուելու միայն կըրցած են ծառայել: Այս օրերս այդ խնդիրը կըրկեն սուր կերպարանք մը ստացած է: Կարող անգլիկագէտ, սուսեալ առաջնորդ մը ինչէր էր կրնար ընել: Որքան փառիկակարգ պատանիներ կան նորիկներուն մէջ, այդ ծաղկիկները զիւրքու ցեխին ու տիղմին մէջ թառամբուտ եղ մի կերպով կարելի էր մարդասէր անձանց և հաստատութեանց ինամով զարթոցներ դնել, կրթել իւրաց այդ ուղ սիտի ընէ, եթէ մեր կրթականները այդպիսի խնդիրներով զբաղին, այն ատեն կրօնական վիճիքը ուղ սիտի շարունակէ: Մինչ մի կողմէն հայերը կարող կրթական մը սլետը բարեբեր ճիշդ հակառակ զրուութեան մէջ են: Վերջին վիճակագրութեան նայելով ամեն մէկ հայ բողբոջականի մէկ երկու բարդիչ կրնայ լիցճ պատուելիները շատերու պէս յուսախաբ եղած են Ամերիկան Աւստրալիա երկիր կարծելով: Հայի խնդիրը ամենէն խիստ եղանակով զիւրքու զիմաւորած է նոր աշխարհի սեմին վրա: Ամեն բողբոջական քարոզիչ իւր առաջին փորձ, անգամ մը աստուածաբանական զարթոց մը կը մըտնէ, մէկ երկու տարուան ուսումը վերջ, քաղաքի մը մէջ հայերու քարոզիչ կըլլայ, հող չէ, թէ փող-

կայի չը զիմացող: Նոյն իսկ թիֆլիսի հայոց մի թերթ, ինչպէս իմացանք, այլ և «Տարալ» շաբաթաթերթը, քաղաքի մէջ ոչնեցան ամենախիստ յարձակունեւեր տալարել այդ ամօթալի գրուածքի և նրա ներկայացման առիթով: Միայն պ. Աբգար Յովհաննիսեան, շատ հասկանալի պատճառով, հարաւոր համարեց «փոքր միջգովել այդ պատկիւրը և «բակլական» անանկետից նայելով գործի վրա, միայն «բակլի» մէջ մի փոքր պակասութիւն գտաւ: Չենք խօսում «Մօզա է քա» մասին, որ ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ խօստանում է խօսել այդ ներկայացման մասին միւս համարում, այսինքն այն ժամանակ, երբ ամօթալի հարցը արդէն արխիւ զգված կը լինի:

Այդպէս ուրեմն, ամբողջ հասարակութիւնը զղված, ամբողջ մամուլը վրդովված: Ուրախ են միայն գուցէ այն «բաղադրանքային» հերոսները, որոնք ուրիշ իջեց հայոց թատրոնում չեն տեսնում, և ընդունակ էլ չեն տեսնել, բայց եթէ տղէտ ամբողջին թատրոն գրուել, զբոզել նրա վայրենի հակունները, և փող զջլել նրա զբոզանից...

Մենք կարծում ենք, որ մամուլի և ինտելիգենտ հասարակութեան այդ զղուանքը բամբուտ են և այն մի քանի զերասանները, որոնք չեն մասնակցել այդ խայտառակ ներկայացման: Աւելի կատենք, մեղ թուում է, որ եթէ հայոց թատրոնի վրա թաղաւորէր Աղամեանի յիշատակը, եթէ այդ խմբի մէջ լինէին այնպիսի անձինք, ինչպէս տիկնոջ Հրաչեայ, Սիրանոյ, տ. Չմշկեան, պարսնիք Չմշկեան, Պետրոսեան, Տէր-Վաթիկեան, Արեւեան, Վրոյր, հայոց թատրոնը չէր արտատուրվի նոյեմբերի 28-ի ներկայացումով: Նրանց վրա պարտք կայ հրատարակով բողբոջել այդ խայտառակութեան դէմ:

P. S. «Новое Обозрѣние» լրագիրը հարտ-

վակաւաց թիւը տասի հասնելու համար դեռ շատ պակաս է: Քաղաքի միմիայնական ընկերութիւնը, կամ մի քանի բարեխիտ անձինք տարեկան 2—300 աօլար տալով եկեղեցւոյ մի պղտիկ սենեկին մէջ ամեն կիրակի հայ բողբոջական արշաւանուք կը կատարվի: Վերջերս, զժողովրդաբար, հայ ժողովրդին կրած չորհրդանքը այնպէս խախտել է շատերու հաւատը, որ մեր ամենէն ջերմիտանող եղբայրները իսկ զժկամութիւն կը զղան ժողովարան դնալու: այս իրողութիւնը շատ ծանր կերակ մեր պատուելին համար, որ իր «ամբիօնի» համար ուրիշ երեք-չորս թիւնամուտներ ունի իր ետեւ:

Անցեալները Պօստօնի հայերը մի ընծայ տուին հայասէր տիկնոջ Պարօզի ի յիշատակ իր մատուցած քանաւտելի ծառայութեանց, ներկայ էին 40-ի չափ հայեր: 10-էն աւելին հին կամ նոր պատուելիներ էին: Յաւային այն է, որ այս թշուառները ուրիշներու պէս աշխատել չը կարենալով ստիպված են շատատեն իրենց աղքատ յին արժանապատուութիւնը ծախել միմիայնակ մը պատառ հաց մը ճարելու համար: «Մշկ» օր պատանամար միմիայնական ընկերութեան պաշտօնատուները մտայ, կըրէր մի բարեկամ, մինչև զբարդին անեւտելի սանդղակներուն վրա, զաներու առջև է հաստ հայ պատուելի համբեցի:

Այս կրթական տաղանային համար է, որ վերջերս նորիկ պատուելի մը կը ճգնի Ամերիկայի հայոց սամամարութիւն մը հաստատել, մէկ խօսքով արտասահմանեան պատրիարքարան մը, և այս ալ ճիշդ այն պարագային, երբ անհամար ընկերութիւններ ու կուսակցութիւններ իրարու կոկորդ բռնած են...

Արմէն

Գ.—Եւն իրանց նորոգում էին զընդ ցոյց տալ պի. Միլիանովիչին, որ թիւրքաց հայերի վիճակը դարձնել է աւելի քան անտանելի, որ ուսում-հայերին վերագրող սեպարատիական ձգտումները զընդ պարտութիւն է, և որ վերջապէս հայ գաղթականներին օգնելու գործը սուրբ պարտականութիւն է ուսում հասարակութեան համար: Ինքնաբերաբար ներկայացուցի զեր վերջործ հայերի սամաները ձեռքովեամբ նկարագրելուց յետոյ, ինքը ուսում գրադրեց Միլիանովիչ, սարաքալատաբար, խոյն է տալիս իր կողմից որ և է կրտաւան, որոյ կարծիք յայտնելուց: Եւ միայն նկարագրում է...

Նոյեմբերի 30-ին, երեկոյան 5 ժամին, թիւֆլիսի զինուորական դատարանը կայացրեց իր վերջին կարախանեանցի և Ամիրովի մասին Այդ վճռով Գանձակի նաճանգի, Ջուրաբազ գիւղի բնակիչ Ալեքանդր կարախանեանց, և սամանակիր աշխատանքներից փրկած Լևոն Ամիրով մեղաւոր ճանաչելիցին: Պոլսո Յակոբովի և Վերակահանանցի սպանելու փորձ անելու մէջ: Գատարանը դատարարեց կարախանեանցին 20 տարվայ, իսկ Ամիրովին՝ 25 տարվայ սամանակիր աշխատանքների: Իսկ վաճառական Ստեփան Գեորգովին սպանելու և վաճառական Աբովեանցի դէմ սպանութեան փորձ անելու գործում դատարանը արդարացրեց կարախանեանցին և Ամիրովին, սպառնալով չը համարելով այդ մեղադրանքը: Վճիռը վերջական ձևով պէտք է յայտարարվի այսօր, դեկտեմբերի 3-ին:

Մենք ստացանք անգլիերէն լեզուով մի զբրուածք, որ տպւած է երեք լրագրական թերթի վրայ, ընդամենը տասն և ութ էջ և պարտական է իր մէջ հայկական գործերի կարճ նկարագրերը վերցրած պաշտօնական ղեկավարներին: Գբրուածքի հեղինակն է Վան-Մեկեր: Հրատարակողն է մամուլի ընկերակցութիւնը: Հեղինակը իստում է Ստեփանեֆանով, Բերլինի և Կիւրտոսի զաջնագիրների, պետութիւնների պարբերական ազգայնաբարձիւնների, Սասունի կոտորածի, բէֆօրմների ծրագրի և նրանցից յետոյ տեղի ունեցած անցքերի և զիջումարտական բանակցութիւնների մասին: Հեղինակը յայտնում է, որ ինչպէս աւելի քան հատուցեցել է և անհրաժեշտ է դիմել անմիջական գործադրութիւններին:

Մենք ստացանք «Մուրճ» ամսագրի հակամբերի և նոյեմբերի համարները, մի տեսակի մէջ ամփոփած: Տարաբաղաբար, ամբողջ համարը կազմած է շատ աննախաբերի կերպով իսկ պի. Արախանեանցի սեփական մտքի արտադրութիւնները՝ միանգամայն անհամար և ջանկատում ենք մեր միակ ամսագրին աւելի կենդանութիւն և մի վրձն էլ գրական ապի, որից տարբաբար նա զուրկ է:

«Русская Мысль» ամսագրի իր նոյեմբերի համարի արտաքին տեսութիւնը սկսում է հետեւեալ խօսքերով: «Եւրոպական գործերում առաջին տեղն է բռնում արեւելեան հարցը, որին պէտք բնագործութիւն առեցին մասնաւոր հայերի դէմ գործված զազանութիւնները: Մեր ամսագիրը հրատարակում է երկու յօդուած հայերի, նրանց վիճակի և ձգտումների մասին (Այդ յօդուածներն են «Եւրոպայի և թիւրքեան հայոց հարցում» և «Յիւսուգ-փայայի քաղաքական կապը»): Առաջինի հետ մենք ծանօթացրինք «Մշակի» ընթերցողներին, անցեալ անգամ):

ԿԱՐՍԻՅ մեղ հեռագրում են. «Խարէ» լրագրի (№ 47) հարգաբարձը միանգամայն չիմու է: Սուրբանի կենսացը առաջարկել է կրթումի պարտից հիւպատոս Իսկ-Իսան:

ԵՐԵՎԱՆԻՅ մեղ գրում են. «Այսօր, նոյեմբերի 27-ին, տեղի է ունենալու Յ. Սարգսեան-Բէգեանի թաղումը: Գաղաղի վրա դրված են սպաներ, ի միջի այլոց՝ թեմական զարդից հողաբարձութեան, իրաւաբանների, և ժողովարանի անդամների կողմից):

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՆ
ՎԵՐՁԻՆ ՏԵՂԵՎՈՒԹԻՆԵՐ
Անգլիական կանոնիկոս Սկոտ Հոլլանդ, նոյեմբերի 20-ին Աւետման տաճարում լոսում իր բարաքի մէջ յայտնեց, որ մի քանի ամիս ա-

ռաջ Ամերիկայի բարձր եպիսկոպոսները Անգլիայի, Շոտլանդիայի և Իրլանդիայի շատ եպիսկոպոսներին հետ միասին կազմեցին մի ընդհանուր ուղերձ և ամերիկական եպիսկոպոսներին մէկէն ձեռքով յանձնեցին Պետերբուրգում Ռուսաց Թագաւոր կայսրին: Ուղերձը վերաբերում էր արեւելեան քրիստոնեաների պաշտօններին: Քայսրից Հոլանդ երիտասարդ կայսրի մասին խօսեց մեծ գովասանքով: Ռուսաց կայսրի Մայրը Պետերբուրգում ընդունեց պատգամաւորութիւնը և խօսակցեց երեք քառորդ ժամ: Ուղերձի և պատգամաւորութեան նպատակը լոկ մարդասիրական էր:

Շոտլանդիայի Պերթ քաղաքում նոյեմբերի 20-ին տեղի ունեցած պանդանոզական պատգամաւորների տարեկան նիստում յարուցվեցին զանազան խնդիրներ: Խորհրդի քարտուղարը իր ձեռքի մէջ խօսեց արեւելեան գործերի մասին, զովեց Բոլքերիի բնած զիրքը հայոց հարցում և յայտնեց, որ լորդ Սուրբիլիի քաղաքականութիւնը խելացի է և նպատակաւոր: Այդ բաղադրականութեան նորոգվ վերանում է Եւրոպայում գոյութիւն ունեցող կազմակերպիչ Անգլիան յետին դիտարարութիւններ ունի և այժմ յոյս կայ, որ ընդհանուր եւրոպական այժմ կարելի լինի, առանց արեւելեան, ընդունել տալ բէֆօրմների ծրագիրը Հայաստանում:

«Times» լրագիրը հարգում է, որ յայտնի թղթակից Հօ զ Ջ Լ ա ս, որը երկու տարի առաջ եկել էր Կովկաս և սպա անցել թիւրքիս, իբր «Daily Graphic» լրագրի թղթակից, այժմ վերադարձել է Լօնդոն և հրատարակել է մի զբրուածք «Round about Armenia».—Մի պայտ Հայաստանում» վերնագրով: Այդ զբրուածքի մէջ հեղինակը նկարագրում է այն պայտերութիւնները, որ նա ստացել է իր կարճատե ճանապարհորդութեան միջոցում: Թիւրքիսում, Պարսկաստանում և Կովկասում: Հեղինակը, ասում է «Times» լրագիրը, ցոյց է տալիս սաստիկ սանտիմենտալ վերաբերումը դէպի «խեղճ հաւածված հայերը», իսկ նրա քաղաքական հայեացքները ընտրելու համար լրագիրը առաջ է բերում մի կտոր, որտեղ նա պահանջում է, որ Անգլիան ոչ մի ուշադրութիւն չը դարձնելով ըստ հետեւանքների վրա՝ պատերազմ սկսի հայերին օգնելու համար: Գրուածքի մէջ մի առանձին գլուխ նուիրված է ուսումնասիրելու և նրանց մէջ գոյութիւն ունեցող զանազան կուսակցութիւններին, նոյնպէս և մի առանձին գլուխ Սասունի և յետագայ դէպքերի մանրամասն նկարագրութեան: Իբրև կենդանի գրուածք, ասում է «Times» լրագիրը, զիրքը կարգացվում է հետաքրքրութեամբ:

Թիւրքաց աղբիւրներից հարգում են, որ Հայաստանում իբր թէ կամայ-կամաց մտցնում են բէֆօրմները: Սիվասի վալիի հարգաբարձ է, թէ նախնապէս օգնական է նախնակները քրիստոնեայ Մուսալիք (անկասկած յոյն է), թօկատի և Կարահիսարի մութառարիֆները, ինչպէս և Հուրուսի և Մարդուանի զայմազանները: Նոյնպէս ստացել են քրիստոնեայ օգնականներ: Կամ նախնաղի քրիստոնեայ աղագրանկութիւնը —ասում է վալին—կազմում է 17 տոկոս, զրա համեմատ վաքչակյան պաշտօններ կը արվին այդ տեղերում: Շրջանների կազմակերպութիւնը կը վերջնայ այս օրերս: Նշանակված են մուսուլման և քրիստոնեայ դատաստանական վերատեսուհներ, ոտտիկանութեան գործակալներ նշանակվում են քրիստոնեաներից և թիւրքերից: Վիւայէթում այլ ևս չիւրը չը կայ: Երանի հաւատացողներին...

Լօնդոնի «Daily Mail» լրագիրը հարգում է հետեւեալ տեղեկութիւնը, որ նա ստացել է Կ. Պոլսից. «Կրթմանը մասին Պետերբուրգում 10,000 բէրը գրականի Մամուլեթ-ուլ-աղի նաճանգը: Նրանք այրեցին և կողոպտեցին մի քանի մուսուլման գիւղեր և կոտորեցին բնակիչներին»:

«Daily News» լրագիրը հաւատացնում է, թէ մեծ տեսութիւնները չուտով կը դրողվին այն ծրագրով, որի գործութեամբ Ռուսաստանը, նրանց համաձայնութեամբ, պէտք է գրաւել եւրոպական թիւրքիայի հիւսիս-արեւմտեան անկիւնը, Սե ծովի ափում, ինչպէս և Բոսֆորի կէս տարածութիւնը: Կ. Պոլսը և Կարգանեղ կը զը-

վեն եւրոպական համաւարութեան տակ, բայց կը մնան սուլթանի ձեռքում: Գարգանեղի ամբարձրները կ'ոչնչացնվին և նաւարկութիւնը այդ նեղուցի վրա աղաւ կը յայտարարվին»:

Կ. Պոլսից գրում են եւրոպական լրագիրներին. «Ոչ մի նոր բան չը կայ բէֆօրմների գործերին վերաբերեալ, պաշտօնական հարցազրուութիւններ այն մտքով, թէ գործադրվելու են անգլիաներեկան խաթմերը, պակաս չեն: Մի բանի գայմագամներին քրիստոնեայ օգնականներ նշանակելը—ահա ինչ որ կայ: Կարող են սակայն ամեն մի գայմագամի և ամեն մի մութառարիֆի մի քրիստոնեայ օգնական տալ և այնու ամենայնիւ գործերը դրանով ոչ մի փոփոխութիւն չեն կրին: Այդ օգնական պաշտօնականները ոչ մի իշխանութիւն չունեն. բար նրանց իրաւունքը խորհրդակցական ձայն ունենալու մէջն է կայանում և եթէ նրանք համարձակվին իրանց մուսուլման պետի հետ տարբեր կարծիք ունենալ, իսկոյն պաշտօնակ կը լինեն: Մինչ զիջումարտան նշանակութիւն տալով այդ դրբերին, սպասում է, Հայաստանում շարունակում են կոտորել հայերին, արքունիս զրաւել նրանց զոքը բռնտերի մէջ վտեցնել նրանց և արտաքսել այն մուսուլմաններին, որոնք պահանջում են Վիճառ փայայի սահմանադրութեան վերականգնումը: Կուրեր են տարածված այստեղ, թէ կոտորածներ են տեղի ունեցել Կիարբէքիւրում, որը անցեալ ձմեռ խեղդիկց արեւն մէջ և Խարբէրգում, ինչպէս և Կեսարիայում»:

Կ. Պոլսից հարգում են եւրոպական լրագիրներին. «Սուլթանը իբրպէ ուղարկեց բոլոր միւնիստրներին և կառավարութեան առանձին մասերի պետերին, որի մէջ ապւած է, թէ եւրոպական պետութիւնները ցանկանում են հասցնել թիւրքեան նոյն դրութեան, որի մէջ զընում է այժմ սուլթանի եղբայական նաճանգը: Այդ պատճառով սուլթանը հրամայում է իր միւնիստրներին և առանձին մասերի զլիսաւորներին՝ ծախսերի մէջ մեծ խնայողութիւն անել և նախահաշիւը 150/0-ով կրճատել, որպէս զի կառավարութիւնը ստիպված չը լինի զիմել Եւրոպայի ֆինանսական օգնութեան»:

Կ. Պոլսից «Daily News» լրագրին հետագրում են նոյեմբերի 19-ին (1 դեկտեմբերի): «Անգլիական զեալայնի բնակարանում տեղի ունեցած հայերին նպատակ կենտրոնական կոմիտէի ժողովը: Կոմիտէի նախագահը և անդամները ընդունում էին այն հարցը, թէ ինչ միջոցներ պէտք է ձեռք առնել այժմ հայերի թշուառութիւնները մեղմացնելու համար: Միմիայն որբերի թիւը ներկայումս հասնում է 40,000-ի: Գերմանիայի, Հոլանդիայի և Շվեյցարիայի շատ բարեգործական հիմնադրութիւններ ցանկաւ յայտնեցին իրանց հողածութեան տակ առնել այդ որբերի մի որոշ թիւ և ապաստարաններում դեպեղել նրանց: Կոմիտէի նախագահի կարծիքով, հարկաւոր է մտա 100,000 ֆունտ ստերլինգ, որպէս զի կարելի լինի իբրական օգնութիւն հասցնել Անաթոլիայի սուլթանիններին»:

Կ. Պոլսում թիւրքերի ձեռքակալութիւնները շարունակվում են, մի քանի մարդկանց զիչըրը կալանաւորեցին անկողնում և ուղարկի տարան Ստամբուլի կենտրոնական բանտը: Թշուառութիւնը աճում է մայրաքաղաքում, որովհետեւ ճգնաժամը ստատիկ զգալի է թէ քրիստոնեայ և թէ մահմետական աղագրանկութեան մէջ:

Անգլիական «Daily News» լրագրի Պարիզի թղթակիցը հետագրում է, որ հեկտեմբերի 1-ին Սէն-Գենի տաճարում հայր Գարդուան կատարեց մի փամեղութիւն ներկայութեամբ Պարիզում եղած համարեա բոլոր հայերի: Հայր Գարդուան մի ձու խօսեց օգնվելով այն առիթից, որ այդ օրը լրանում էր Լեոն ՎԻ-ի մահվան 500 ամեակը: Համակրելի հոգեւորական յայտնեց, որ այժմ շատ դժուար է Պարիզ եկած հայ փախուսականների համար նպաստներ գտնելու:

Մարտէլի թիւրքաց հիւպատոս Մալրոյէնի թէլ յետ է կանչված Կ. Պոլս այն պատճառով, որ չը կարողացաւ կատարել իր վրա դրած յանձնարարութիւնը՝ խանդարելու հայերին նպատակ կոմիտէի կազմվելուն Մարտէլում: Նրա անեղ նշանակված է Աթթէլ-էֆէնդի:

Կեկտեմբերի 1-ին Լօնդոնում կայացած մի ժողովում հայերի օգտին խօսեց «Բրիտանական զորքի» աղբիւրի գործողներից մէկը՝ Ֆլենտի: Ժողովի նպատակն էր օգնել «հայերին նպաստող ֆոնդին»: Նոյն ժողովում խօսեցին Ատկին, պատար Կոլ, հոգեւորական Ռիկհամ և ուրիշներ: Ժողովի որոշումները միաձայն էին:

«Daily News» լրագրի Բերլինի թղթակիցը հետագրում է, թէ Քրանտիական միւնիստր Հանտայի առաջարկութիւնները հաւանութիւն չը գտան Կ. Պոլսում: «Frankfurter Zeitung» լրագրի ասելով սուլթանը վճել է մերժել ամեն մի առաջարկութիւն, որի նպատակը կը լինի թիւրքեան Եղիպտոսի նման մի երկիր դարձնել: Նա չի զիջանի, եթէ նոյն իսկ ամբողջ միացեալ Եւրոպան անի այդպիսի առաջարկութիւն: Արդիւ Համիդը հասկացրել է, որ նա պէտք է իրան պաշտպանի ոչ միայն իբրև թիւրքիայի սուլթան, այլ և իբրև մահմետականների խաղիֆ:

Բրիտանուում միւնիստր Ժօնի նախագահութեամբ կազմվել է մի կոմիտէ հայերին նպատակաւոր նպատակով: Մի նախագահական կոմիտէ էլ կազմվել է Լիէժ քաղաքում: Առհասարակ Բելգիայում սկսել են շատ դժուարել արեւելեան քրիստոնեաների վիճակը բարւոքելու խնդրով:

Վիեննայում կանանց մէջ միտք է յղացել կազմել մի նպատակ ֆոնդ հայերին օգնելու նպատակով: Ֆոնդի կազմակերպողն է տիկին Օրմիտոն Չանթի, որ ուղարկված է Վիեննա յայտնի տիկին Սամբուէտի կողմից: Տիկին Սամբուէտ ինքը մտում է Ֆրանսիայում և շարունակում է օգնել Մարտէլ սպառնանած հայերին նախկին եռանդով:

Ամերիկական յայտնի կին գործող Էլէյս Բլեքուէյ, որ հրատարակում է «Woman's Column» ամսուով մի շարքաթերթ նուիրված կանանց դատին, 44, 45 և 46-րդ համարներում դեպեղել է յօդուածներ Ամերիկա պանդխտող հայերի մասին: Բլեքուէյ յայտնի է իր հայերէնից անգլիերէնի փոխադրած սանասարկերի հատորով:

ԴՌՏՈՐ ՀՈՒՒԼԸ

Խարբէրդի «Արմէնիա» կուլէճի հիմնադիր Կոթար Լուիլը, որ 39 տարի միսիստարական պաշտօն էր վարել Խարբէրդում և շատ օգտակար եղել հայերին, մի քանի ժամանակ առաջ վախճանեց Ամերիկայում: Նրա կենսագրութիւնը, որ գրել է Կ. Պոլսի «Աւետար» լրագրի խմբագիր Պարսեմը, պարունակում է մի մի քանի հետաքրքրական կողմեր: «Մի. Լուիլը առաջ տարի է ի վեր միսիստար էր եղած: Ամերիկայի մէջ հայրական կարեօր փորձառութեան մը տիրանալէ ետ 1857 յունվ. 5-ին ուղարկված էր Խլմիր, ուղեկից ընկեր ունենալով Մր. Գաֆրիէ, որ յետոյ եղաւ Անթոնի միսիստար, Մր. Հուսէյի, որ եղաւ Մարաշի միսիստար, Մր. Ռինչէյի, որ եղաւ Սըլվադի միսիստար, և Մր. Մորս, որ գնաց Պուլիարիս. և ասոնց միայն վերջինը միսիստարական գործի մէջ մնաց տալը տարիներուն վերջը:

«Մր. Լուիլը նախ Տրապիզոն գնաց իր ընտանիքին, Մր. Ալէնի ջով և անմիջապէս լեզու սովորելու գործին ձեռնարկեց ժրտութեամբ Գանի մը շարքով ետքը երկու ընտանիքները մէկտեղ խարբէրդ ուղեւորեցան, ուր հասան յունվ 31-ին և հին մնացին երեսուն և ինը տարի: Մր. Տըմոր հան միսիստարական կայան մը հաստատած էր երկու տարի առաջ, բայց թիչ առնէնէ գործը յանձնեց իրմէ մտաղայ եղող իր պաշտօնակիցներուն, որոնց Մր. Պարսեմ միացաւ 1859-ին: 1867-էն առաջ Տրապիզէքիւն և Արաբկիրի կայանները զարդեցան միսիստար ունենալու և կըցունեցան Խարբէրդի կայանին, որուն այս կերպով վիճակվեցան ընդարձակ դաւառի մը աւետարանական գործին հողածութիւնը:

«Նա, իմաստուն գործիչ էր: Իմաստութիւն էր ատուածարանական վարժարան մը հիմնել Խարբէրդի մէջ, ինչպէս ինք և իր ընկերակիցներն հիմնեցին: Խարբէրդ այսպիսի հաստատութեան մը ամենին յարմար տեղն էր, և անուր որ այդ վարժարանի կամ են՝ աղին գործ կատարած են իրենց Տէր Աստուծոյն ծառայութեան մէջ: Միսիստարներու և անոնց յարգելի

